

Žydai Molėtuose

AISTĖ GRIGALIŪNAITĖ (8a klasė) Molėtų gimnazija

Vadovė – istorijos mokytoja VIRGINIJA PETRAUSKIENĖ ANTROJI PREMIJA

Sunku pasakyti, kada Molėtuose apsigyveno žydai. XVI a. įkūrus Molėtų parapiją, miesteliui buvo suteiktos prekybos privilegijos, tai reiškia, kad atsirado turgūs. Su jais galėjo atkelti ir žydai, vertęsi prekyba. XIX a. pradžioje Molėtai priklausė Vilniaus gubernijos Ukmergės apskrčiai (atkūrus Lietuvos valstybingumą, priskirti Utenos apskrčiai). Molėtų miestelis pradėjo augti XIX a. viduryje. 1866 m. čia buvo viena 1,5 km ilgio gatvė ir 1197 gyventojai: 725 žydai, 392 katalikai, 80 stačiatikių. 1870 m. Molėtuose gyveno 1786 žmonės, žydų – du trečdaliai. Pats miestelio centras ir dalis aplinkinių žemių įėjo į bažnytinės valdas, kitos žemės priklausė dvarui. Namai mediniai ir išsidėstę palei didžiuosius kelius į Vilnių, Ukmergę ir Uteną. Keliai klampūs, gatvės negrįstos. XX a. tarpukariu miestelio centre sukalti mediniai šaligatviai. Molėtų augimą stabdė gaisrai. Jų buvo septyni (1829, 1860, 1888, 1907, 1908, 1929 ir 1949 m.). Per 1829 m. gaisrą sudegė 61 žydų, 13 krikščionių namų ir 22 parduotuvės. Per paskutinį gaisrą – 1949 m. rugsėjo 15 d. – sudegė 4 žydų sinagogos, buvusios miestelio aikštėje.

Apie miestelio gyventojų (lietuvių, rusų, lenkų) santykius su žydais iki karo papasakojo mokytojas Steponas Kulbis, Česlovas Šilinskas, Janina Imbrasienė ir kiti molėtiškiai. Ne visi jie mano, kad santykiai su žydais buvo draugiški. Lietuviai nemėgė žydų, pavydėję jiems turto, bet negalėję be jų apsieiti. S. Kulbis ir Č. Šilinskas augo tarp žydų. Jų atsiliepimai šiltesni. Gatvės ramybę sudrumsdavo vaikų nesutarimai, muštynės. Tačiau mušdavosi ne dėl tautinių skirtumų. Jų nuomone, žydai - geri žmonės. Parduos tau į skolą ar net už dyką atiduos. Skolinantis iš banko, reikia užstatyti kokį nors turtą, o skolos neatidavus, bus aprašomas turtas. Na, o žydai taip nedarydavo. Paskolindavo, raštelį parašo, ir viskas. Parduotuvėse prekiaavę žydai prekių taip pat duodavo į skolą – tai vadinosi „ant kreidos“. Žydas kreida užrašo, kas, kada, už kiek paimdavo prekių. Gražinus skolą, išbraukia. Žinoma, pasitaikydavo, kad kas nors ir negražina. Bet tokiam žydai jau nieko gera nedarydavo. Per lietuvių šventes žydai atnešdavo tai miltų, tai kruopų ar mėsos gabalėlį.

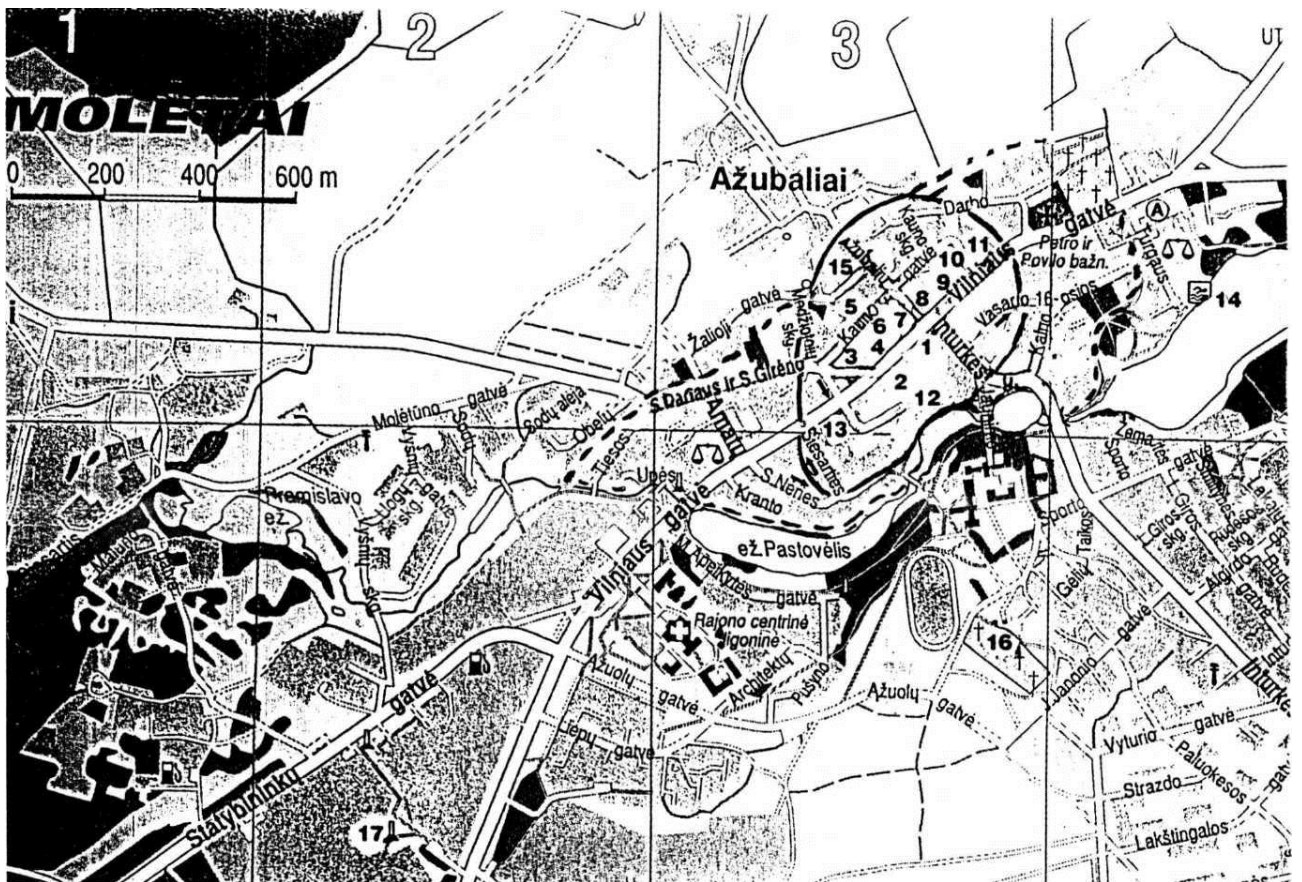
Ne tik maisto lietuviai gaudavo, bet ir uždarbiauti ėjo pas žydus. Kiekvienas turtingesnis žydas samdydavo tarnaites ir bernus. Bernai laukuose dirbdavo, o tarnaitės lietuvės visus ruošos darbus atlikdavo: valgį virė, vaikus prižiūrėjo, namus tvarkė. Vienos ateidavo iš ryto, nudirbdavo, ką reikėjo, ir sutemus namo kulniudavo. Kitos ir dirbo, ir gyveno pas žydus. Per žydų šventes subėgdavo būrys vaikų ir atlikdavo kokius nors lengvus darbelius. Atnešę malkų, vandens, gaudavo po 10-20 ct. Tais laikais tai buvo dideli pinigai - galėjai ir bandelę nusipirkti.

Vandos Giraitienės tėvelis, taip pat ir žydas Ormanas Molėtuose turėjo kalves. Abu sutardavo. Jei į tėvelio kalvę daugiau žmonių ateidavo, vadinasi, geresnis meistras.

Lietuviai, per dieną nusidirbę, saulei nusileidus, jau eidavo miegoti. Na, o žydai mėgdavo iki vakaro pasivaikščioti, pabendrauti su savais žmonėmis. Vyresnieji ant laiptų, suolų susėdę, aptardavo, kaip sekėsi prekyba ir pan., o jaunesnieji susikibę, dainuodami po visą miestelį vaikščiodavo. Pramogų prieš Antrąjį pasaulinį karą beveik nebuvo.

Visi miestelio žydai mokėjo skaityti, rašyti ir, be abejo, skaičiuoti. Lietuviai kartais net mokyklos nelankydavo, o žydai būtinai turėjo baigti pradžios mokyklą. Molėtuose iki Pirmojo pasaulinio karo veikė

trys žydų maldos mokyklos, kur buvo mokoma hebrajų kalba. Dvi buvo prie kelio į Ažubalius, trečioji – tarp dabartinio „Siesarties“ viešbučio ir Kultūros namų. Pradžios mokyklos buvo atskiros. Tačiau į progimnaziją, veikusią nuo 1923 m., eidavo ir lietuviai, ir žydai. 1937 m. progimnazijoje buvo tik trys klasės (apie 65 mokiniai). Mokiniai tarpusavyje gerai sutardavo, į gegužines vieni kitus kviesdavo ir šokdavo kartu. Kartu eidavo žvejoti, maudytis. Tačiau kartais seneliai priešnekėdavo savo anūkams baisiausių dalykų apie žydus. Sakydavo, kad žydai, kepdami macus, būtinai turį įmaišyti krikščionių kraujo. O kur tu jo gausi? Žinoma, turėdavę vaiką pagauti ir pjauti. Ne šiaip sau pjaudavę, o kankindami, kaip kadaise Kristus kentėjo. Tai, žinoma, melas. Niekada žydas nėra vaiko pagavęs ir nužudęs. Atvirksčiai, visada vaikams ką nors skanaus duodavo.

Molėtų miestelio žydų pastatai XX a. pirmojoje pusėje
Žydų kvartalo ribos

1. Raudonieji mūrai (išlikę)
2. Karifo restoranas (išlikęs)
3. „Chafkos“ duonos kepykla ir parduotuvė (neišlikusi)
4. Gordono restoranas (neišlikęs)
5. Kricerio riestainių parduotuvė (išlikusi)
6. Mūrinė sinagoga (neišlikusi)
7. Dvi medinės greta stovėjusios sinagogos (neišlikusios)
8. Ketvirtoji mūrinė sinagoga (neišlikusi)
9. Du mūriniai žydų namai šalia vienas kito (išlikę)

10. *Majerkos restoranas (neišlikęs)*
11. *Natulevičiaus anglišų medžiagų ir drabužių parduotuvė (neišlikusi)*
12. *Skerdykla (neišlikusi)*
13. *Elektrinė (neišlikusi)*
14. *Maudymosi vieta*
15. *Senosios žydų kapinės (neišlikusios)*
16. *Naujosios žydų kapinės (išlikusios)*
17. *Holokausto vieta (yra paminklas)*

Sudaryta remiantis S. Kulbio pasakojimu.

Žydų kvartale gyveno sena našlė Chaja. Ji turėjo daržą, kur augindavo agurkus, pomidorus, morkas ir kitas daržoves. Vaikai bėgdavo pas Chają ir per tvorą lenkiškai prašydavo:

- Chaja ladna, Chaja rozumna, daj ogureczek! (Chaja gera, Chaja protinga, duok agurkėlių!)

Tai ji pametėdavo visiems po vieną. Po kelių valandų vaikai ir vėl apstoję jos namuką dainuoja tą pačią dainelę. Kitas žmogus paimtų vytelę ir išvaikytų, o ji maloniai su jais elgėsi.

Žydams išlikti kaip tautai padėjo uždaras bendruomenės gyvenimas, papročių ir senojo tikėjimo laikymasis. Bendruomenei vadovavo rabinas. Ši bendruomenė turėjo susirinkusi į bendrą kasą pinigų. Jeigu žydą prispirdavo bėda, tai bendruomenė sušelpdavo. Praturtėjęs turėdavo skolą gražinti, bet jeigu ir likdavai vargšas, pinigus nurašydavo. Taip pat bendruomenė ir baudavo, ir kiekvienas bausmę privalėjo vykdyti. Niekuomet nebausdavo fizinėmis bausmėmis. Panašiai žydai elgdavosi su vaikais. Niekuomet nepamatysi žydo mušant ar skriaudžiant vaiką – apibara, ir tiek.

Žydai mėgo poilsiauti. Vasarą, kai šilta būdavo, jie maudydavosi Pastovio ežere. 1932 m. Molėtų žydai prie Bebrusų ežero 99 metams išsinuomojo vasarnamiams sklypus. Šį kampelį žmonės praminė „Kaukaze“. Žydai čia poilsiaudavo. Lietuviukai, prisirinkę uogų, grybų, skubėdavo į „Kaukazę“ parduoti.

Turtingesni žydai statėsi namus, restoranus, parduotuves. Statydavo dviaukščius, mūrinius, erdvius namus su sodais, įvairiais priestatais. Vargingesnį vos galėdavo ir namelį pasistatyti. Bet bendruomenė padėdavo. Jų mažučiai mediniai namai tiesiog lipte prilipdavo vienas prie kito. Prie tų namukų - šioks toks sandėliukas, kuriame laikė ožkų, vištų, kartais karvių. Sodelyje vos besutilpdavo kelios morkų, žirnių, pupų lysvės.

Žydų kvartalas užėmė dabartinę Kauno gatvę ir centrinę Vilniaus gatvės dalį. Vienas iš dar likusių žydų namų – raudonų plytų pastatas, molėtiškių vadinamas Raudonaisiais mūrais (Vilniaus g. 42). Ten, kaip sakė mokytojas S. Kulbis, iki 1936 m. buvo žydų lūšnelės. Miesto taryba liepė žydams jas nugriauti ir jų vietoje pastatyti naujus namus. Padedami bendruomenės, taip pat Amerikos žydų, pasistatė jie iš raudonų plytų mūrus. Kraštinis namas, kur dabar fotografijos reikmenų parduotuvė „Kodak“, uvo Belečkos Rabinovičiaus. Jo vieno mūras buvo dviejų aukštų, o kitų – tik vieno. Raudonuosiuose mūruose buvo žydų krautuvėlės.

Raudonieji mūrai.
Vienaaukščių namų
eilę užbaigia
ištaigingesnis
dviaukštis Belečkos
Rabinovičiaus
namas (dabar
„Kodak“
parduotuvė)

Kitoje gatvės pusėje stovėjo Gordonas namas. Jis buvo dviaukštis, mūrinis. Antrame aukšte gyveno pats Gordonas su šeima, o pirmame buvo restoranas. Šis pastatas minimas XIX a., kai Molėtų žydas Jochelis Leibovičius Gordonas kreipėsi į gubernatorių, kad iš jam priklausančio namo būtų iškeldintas Leizeris Judelevičius. Namas kasmet duodavo 50 sidabrinių rublių pelno (plg. Vilniuje gan didelis mūrinis namas duodavo 30 sidabrinių rublių pelno). Gordonas namas stipriai nukentėjo per 1949 m. gaisrą ir vėliau buvo nugriautas.

Savivaldybės aikštėje išliko perstatytas žydo Karifo gyvenamasis namas ir restoranas. Dabar čia įsikūrusi Pedagoginė psichologinė tarnyba.

Iš krautuvėlių sklindantys įvairūs kvapai traukte traukdavo pirkėjus. O kas gi atsisakys, kai dar gali nusiderėti, kai žydas taip meiliai įkalbinėja... Kauno gatvėje Kriceris, vadintas Baronkiniu, pardavinėjo labai skanius, net trijų rūšių riestainius. Dideli kainavo 5 ct, paprastų riestainių virtinė – 20 ct, o sausi, traškūs, vanilė kvepiantys riestainiai – 30 ct. Toje vietoje, kur dabar policijos pastatas, buvo duonos parduotuvė, kurią molėtiškiai vadino „Chafka“. Galėjai nusipirkti įvairios baltos, juodos duonos, bandelių su aguonomis, cukrumi.

Turėjo žydai Molėtuose ne tik maisto prekių parduotuvių, bet ir kelias manufaktūras. Viena jų stovėjo Vilniaus gatvėje, dabartinės centrinės vaistinės vietoje, ir priklausė gana stambiam pirkliui Natulevičiui. Pardavinėjo jis anglišku medžiagų kostiumus. Ir dar pas jį buvo naujovė, ko pas kitus žydus nerasi: ant prekystalio buvo padėta kortelė su užrašu: „Kaina be derybų“.

Vilniaus gatvėje išlikęs perstatytas žydo Levino namas (ilgą laiką jame buvo įsikūrusi Vaikų poliklinika). Pusrūsyje buvo krautuvėlė. Joje Levinas prekiaavo medžiagomis, o žiemą – obuoliais. Mūsų dienomis pusrūsyje buvo prekiaujama mėsa.

Turėjo žydai Molėtuose ir savo elektrinę (ten dabar restoranas ir „Skrudžių rago“ viešbutis). Joje dirbo žydas kūrėjas. Vieną naktį per jo aplaidumą ėmė viskas ir sudegė.

O kaipgi su vargšais, kurie nesugebėdavo nusipirkti ar pasistatyti net mažiausios parduotuvėlės? Jie taip pat prekiaudavo. Vadinosi kromelninkai. Ant pečių užsidėję nešiodavo įvairiausias smulkias prekes – adatas, sąvaržėles, siūlus, sagas, silkes – ir vaikščiodavo po apylinkes, mainydavo. Jei turėdavai nereikalingų daiktų ar kokių šerių, kaulų, skudurų, tai kromelninkai viską surinkdavo. Duodavo ūkininkui, ko turėjo, taip ir vykdavo mainų prekyba.

Tarp žydų buvo ir gerų amatininkų, ir siuvėjų, ir gydytojų. Vienas daktaras buvo vardu Perka. Labai geras buvo – pas jį ir žydai, ir lietuviai lankydavosi. Karo pradžioje nužudytas ties Giedraičiais.

Daug dėmesio žydai skyrė religijai, šventėms, apeigoms, kapams, sinagogoms. Pasak S. Kulbio, Molėtuose žydų sinagogų (škalų) buvo keturios. Ir visos dabartinėje Kauno gatvėje. Viena mūrinė škala stovėjo ten, kur dabar „Siesarties“ kino teatras, tik truputį giliau, nes prie pat Kauno gatvės buvo žydo Blokšteino namas. Į dešinę nuo jos, į Ažubalių pusę, kur dabar paštas, stovėjo dvi medinės sinagogos, ir gana didelės. Tarp jų buvo nemažas gyvulių turgus. Dar viena nedidelė mūrinė sinagoga stovėjo ten, kur dabar maisto prekių parduotuvė. Sinagogos atrodė kaip dviaukščiai pastatai. Viduje nebuvo jokių papuošimų, tik skrynios. Jose žydai laikė savo maldos reikmenis. Melsdamiesi jie apsigobia baltais užklotais su mėlynais kraštais. Apie rankas apsvynioja šikšneles su pritvirtintomis keturkampėmis dėžutėmis ir linguodami kalba maldas.

Kiekvieną šeštadienį žydams šventė – šabas. Jie tada negalėdavo nei žvakės užsidegti, nei vadelių važiuodami laikyti. Todėl net pats neturtingiausias žydas samdydavo kitataučių darbininkų, kad už jo šeimą visus darbus atliktų.

Pati didžiausia žydų šventė – Velykos. Tuomet žydai kepdavo tradicinius paplotėlius – macus. Tik be jokių prieskonių, vien iš miltų ir vandens. Žydai per Velykas tais macais vaišindavo kaimynus. Lietuvius vaikams tai buvo tikras skanėstas. Tarp dantų traška, burnoje tirpsta. Mėsa turėjo būti „košer“ – švari. O kad ji būtų švari, gyvulį ar paukštį reikia ir papjauti švariai. Tam buvo atskira vieta – didelis medinis pastatas, stovėjęs priešais dabartinę mokyklą kitapus Pastovio ežero. Pjauti būtinai turėjo tam tikras asmuo – „rieznikas“. Vienu peilio brūkštelėjimu turėjo pakabintą gyvulį papjauti. Tuomet mėsa būdavo „košer“. Tačiau jei prireikdavo daugiau judesių – mėsa „trefna“. Tokios nevalgydavo, o atiduodavo „gojams“. „Gojais“ vadino kitatikius (lietuvius, rusus, lenkus). „Riezniką“ labai gerbdavo. Tai buvo antras žmogus po rabino. Ir kuo barzda ilgesnė, tuo žydas šventesnis.

Asmeninį žydų gyvenimą taip pat reguliavo papročiai. Kurti šeimos su kitatikiais negalima. Tačiau ir tokių dalykų pasitaikydavo. Policininkas buvo vedęs žydaitę. Ją bendruomenė išmetė iš savųjų.

Religija vaidino didžiulį vaidmenį visą gyvenimą: nuo pat gimimo iki mirties. Numirusį žmogų suvyniodavo į baltą paklodę ir namuose laikydavo vos pusdienį. Tuomet dėdavo į juodą dėžę ir keliaudavo į kapines. Pagal paprotį žydai kapų neprižiūrėjo. Aptverdavo kapines tvora, pastatydavo akmenį, ir viskas. Nesodindavo nei gėlių, nei medžių. Jei pats augalas išaugo, tegu lieka. Nereikia mirusiojo trukdyti. Ateidavo ūkininkai, pasipjaudavo žolės, bet niekad ten netriukšmavo.

Molėtų mieste buvo dvi žydų laidojimo vietos. Senosios kapinės Ažubalių gatvėje sunaikintos 1970 m. Atvažiavę buldozeriai išvertė senus kaulus. Ant kapų pastatyti namai. Dabar kapinių vietoje – miestelio centras, o tada buvo pakraštys, toliau į vakarus – pieva, išdagu vadinta.

Naujosios kapinės išlikusios už mokyklos stadiono. Tačiau ir iš jų paminklai buvo išvogti namų statyboms. Dabar likę 14 paminklų, kapinės aptvertos, nugriuvę paminklai atstatyti.

(Aš suskaičiavau 118. Viktorijos pastaba)

Gyveno žydai ramiai, be rūpesčių, džiaugdamiesi tuo, ką turi, iki tos lemtingos dienos. 1941 m. kilus Vokietijos-TSRS karui, vokiečiai naciai tuoj pat Lietuvoje pradėjo žudyti žydus ir plėšti jų turtą. Neaplenkė žiaurus likimas ir Molėtų žydų. Vyrus surinko ir išvežė į Uteną, kaip aiškino, į darbus, bet sušaudė. Mažesnių miestelių – Joniškio, Giedraičių – vyrai žydai ten pat ir sušaudyti... Senelius, moteris, kūdikius, vaikus suvežė į Molėtus. Visi iki vieno jie pateko į kulkų debesį. Ta vieta, kur vyko šaudymai, aptverta, pastatytas paminklėlis, ant kurio parašyta, kad hitleriniai okupantai ir jų talkininkai 1941 m. rugpjūčio 29 d. čia sušaudė apie 700 žydų (vyrų, moterų, vaikų). Labai nedaug, gal vos keletas, spėjo

pasitraukti prieš žudynes. Tarp jų – minėti Blokšteinas, Belečka Rabinovičius. Molėtuose nė vienas lietuvis nėra išgelbėjęs žydo. Gydytoja Marija Apeikytė bandė padėti daktarui Perkai ir jo šeimai. Išlydėjo juos link Vilniaus. Prie Giedraičių Perką ir jo šeimą sulaukė baltaraiščiai ir sušaudė. Ona Bagdonaitė-Petrauskienė, dabar gyvenanti Molėtuose, pasakojo, kad jos tėvai ir kaimynai Šnieriškėse išsaugojo tris jaunos, apie 20 metų vyrus.

Kodėl žydus šaudė? Neapykanta, pavydas? Kitoks gyvenimo būdas? Turtas, kurį dalijo miestelio aikštėje? Visa tai turėjo įtakos tam, kad kai kurie lietuviai užsirišo baltus raiščius, išlenkė stiklę, kad drąsiau būtų, ir nusitaikė į beginklius žmones, stovinčius giliame griovyje pietiniame Molėtų pakraštyje. Vokiečiai naikino žydus ne savo rankomis. Senieji molėtiškiai prisimena, kad į miestelį buvo atvykę ne daugiau kaip 5–6 vokiečiai, o tvarkos palaikyti liko tik vienas. Suorganizavo vietas gyventojus sargybai prie žydų geto (Molėtų centre, tarp Vilniaus ir Kauno gatvių), šaudymams ir turto dalyboms. O šie užtraukė gėdą tautai.

Molėtuose žydų tautybės gyventojų nebėra. Čia gyvenusių ir gyvų likusių žydų palikuonys atvyksta aplankyti tėvų, brolių, seserų kapų, pažiūrėti namų. Bet gyventi niekas nėra pasilikęs. Mokytojo S. Kulbio draugas Abraomas ilgą laiką su žmona ir dviem vaikais gyveno Vilniuje. Po žmonos mirties išvyko į Izraelį. Ten vedė našlę. Kelis kartus buvo atvažiavęs į Molėtus aplankyti draugo mokytojo S. Kulbio, užsuko ir į masinių žudynių vietą. Buvo atsivežęs ir žmoną, bet Molėtai nepatiko!

Žiaurus žydų, Dievo išrinktosios tautos, likimas. Lietuviai juos šaudė ir grobstė jų turtą. O juk esame krikščionys. Nejaugi žmonės, pakėlę šautuvo vamzdį, nesusimąstė, kad nusižengia Dešimčiai Dievo įsakymų? Negi nesudrebėjo ranka prieš nekaltus žmones?

Negi žydai taip skiriasi nuo mūsų vien dėl to, kad yra kitos tautybės, kito tikėjimo? Juk visi mes esame skirtingi! Mūsų pasaulis sudarytas iš įvairių tautų. Naikindami kitus, naikinsime patys save, galų gale liks tuštuma, tyla ir vienatvė. Juk visi žmonės turi po dvi akis, kurios mato tai, ko nesitikėjo matyti, širdį, kuri plaka, kuri jaučia, kai yra atstumta! Taigi esame lygūs ir prieš žmones, ir prieš Dievą (kad ir kaip Jį tikėtume). Būtina bet kuria kaina išsaugoti tiltus tarp tautų, o jeigu jų nebėra, - atstatyti, viešai prabilti apie tai, kas privaloma kiekvienam doram piliečiui. Tai išreiškiama vienu visiems suprantamu žodžiu – atgaila... Išsaugokime atminimą ir perduokime jį ateinančioms kartoms! Kuriant ateities planus, svarbu pasimokyti iš praeities ir nekartoti ankstesnių klaidų.